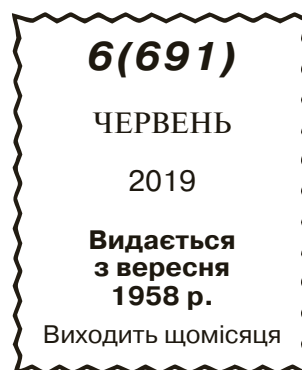

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ І
ДЕРЖАВНОЇ УСТАНОВИ "ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ"

Економіка України

З М І С Т

Стор.

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

- СЕРДЮК О. С.** — Концепція ефективного зниження емісії CO₂
в енергетичному секторі України.....3

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

- ШІРІНЯН А. С., ШІРІНЯН Л. В.** — Конкурентоспроможність ринку
банківських послуг України: фактор суперництва, тенденції та результати.....18

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

- ШУБРАВСЬКА О. В.** — Транснаціоналізація аграрного сектору економіки:
основні характеристики процесу.....39

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

- ВЕКЛИЧ О. О.** — Специфіка вартісного виміру цінності екосистемних
послуг при визначенні збитку від забруднення навколишнього
природного середовища.....54

ЕКОНОМІКА І ПРАВО

- ХАУСТОВ В. К.** — Охорона прав інтелектуальної власності у глобальних
процесах розвитку цифрової економіки.....79

-
- РЕЗЮМЕ** (англійською мовою).....91

-
- РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ**.....95

THE SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
AND INSTITUTE FOR ECONOMICS AND FORECASTING
OF THE NAS OF UKRAINE

Economy of Ukraine

CONTENTS

Pages

GOVERNING THE ECONOMY: THEORY AND PRACTICE

- SERDIUK OLEKSANDR** – Concept of efficient reducing greenhouse
gas emissions in Ukraine's energy sector.....3

FINANCES. TAXES. CREDIT

- SHIRINYAN ARAM, SHIRINYAN LADA** – Competitiveness of Ukraine's
banking services market: rivalry factor, trends and results.....18

QUESTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AIC

- SHUBRAVSKA OLENA** – Transnationalization of the agrarian sector:
key features of the process.....39

ECONOMIC PROBLEMS OF THE NATURE MANAGEMENT

- VEKLYCH OKSANA** – The specifics of the cost measurement of the ecosystem
services in determining the damage from environmental pollution.....54

ECONOMY AND LAW

- KHAUSTOV VOLODYMYR** – Protection of intellectual property rights
in the global processes of the digital economy development.....79

-
- SUMMARIES**.....91

-
- EDITORIAL POLICY AND ETHICAL PRINCIPLES**.....95

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

УДК 336.71+332.12

JEL CODES G18, G21, G28, L12, L41, P52

А. С. ШІРІНЯН,

*доктор фізико-математичних наук, головний науковий співробітник
проблемної науково-дослідної лабораторії
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна,
старший науковий співробітник Навчально-наукового центру НАН України,
пр-т Науки, 46, 03028, Київ, Україна,*

Л. В. ШІРІНЯН,

*доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів
Навчально-наукового інституту економіки і управління
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, 01601, Київ, Україна*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ФАКТОР СУПЕРНИЦТВА, ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Аргументовано конкурентоспроможність ринку банківських послуг у 2006–2017 рр. у межах нової методології комплексного оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг з позицій конкурентної взаємодії банків, ефективності бізнесу та розподілу послуг. Розрахунки виконано на основі системи показників і порівняння з ринками банківських послуг інших країн. Отримано висновки і результати для України щодо необхідності збільшення капіталізації банків, рентабельності банківських активів, зменшення ринкової концентрації та диспропорцій розподілу послуг.

Ключові слова: ринок банківських послуг; економічна ефективність; конкуренція; концентрація; конкурентоспроможність; індекс Герфіндаля – Гіршмана; диспропорція розподілу.

Бібл. 15; табл. 13; формул 14.

UDC336.71+332.12

JEL CODES G18, G21, G28, L12, L41, P52

ARAM SHIRINYAN,

*Doctor of Phys. & Math. Sci.,
Principal Researcher of the Research Laboratory,
National University of Food Technologies,
68, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine,
Senior Researcher of the Educational and Research Center of the NAS of Ukraine,
46, Nauky Ave., Kyiv, 03039, Ukraine,*

© Шірінян Арам Сергійович (Shirinyan Aram), 2019; e-mail: aramshirinyan@ukr.net;

© Шірінян Лада Василівна (Shirinyan Lada), 2019; e-mail: ladashirinyan@ukr.net.

LADA SHIRINYAN,
*Doctor of Econ. Sci., Professor, Head of the Chair of Finances,
Educational and Research Institute of Economics and Management,
National University of Food Technologies,
68, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine*

COMPETITIVENESS OF UKRAINE'S BANKING SERVICES MARKET: RIVALRY FACTOR, TRENDS AND RESULTS

The authors substantiate the competitiveness of the banking services market in 2006–2017 within the framework of a new methodology for the integrated assessment of the competitiveness of the banking services market, from the standpoint of the competitive interaction of banks, the efficiency of business and the distribution of services. Calculations are based on the system of indicators and comparison with the markets of banking services of other countries. The conclusions and results concerning Ukraine are related to the necessity of increasing capitalization of banks, profitability of bank assets, reduction of market concentration and disproportions of distribution of services.

Keywords: banking services market; economic efficiency; competition; concentration; competitiveness; Herfindahl-Hirschman index; disproportion of distribution.

References 15; Tables 13; Formulas 14.

Успішний розвиток національного ринку банківських послуг в умовах інтеграційних процесів в економіці України та уніфікації вимог до ведення бізнесу можливий за умов високих конкурентних переваг українських банків. У цьому контексті актуальним стає використання ефективного інструментарію пруденційного оцінювання і регулювання конкурентоспроможності вітчизняного ринку банківських послуг з боку уповноважених органів.

Розглядаючи конкурентоспроможність національного ринку банківських послуг як чинник ефективної розбудови, необхідно визначитися з термінами. Поняття “конкурентоспроможність” слід розглядати як багатокомпонентну характеристику на макро- та мікрорівнях з позиції конкурентних переваг учасників суперництва, товарів і послуг. Отже, у банківській справі воно може стосуватися банківської системи, сектору чи індустрії (макрорівень), ринку банківських послуг на національному і регіональному рівнях (макрорівень); банків як фінансових посередників і фінансово-кредитних установ (мікрорівень); банківських послуг, товарів, продукції (мікро- або макрорівень).

У представленому дослідженні поняття “конкурентоспроможність ринку банківських послуг” ми розглядаємо як комплексну порівняльну характеристику, що визначає ступінь переваги сукупності показників ринку банківських послуг України над сукупністю показників інших секторів вітчизняної економіки і відповідних ринків інших країн світу, характеризує спроможність вести суперництво і відображає узагальнену оцінку діяльності всіх банків на ринку за певний проміжок часу, результат і досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів такого ринку [1].

У ринкових умовах конкурентоспроможність досягається за наявності конкуренції, яка являє собою суперництво для розширення і завоювання ринку в боротьбі за споживача заради перемоги конкурентів і прибутків *. Отже, зазначені категорії взаємно впливають одна на одну. Крім того, оцінити конкурентоспроможність можна лише шляхом порівняння різних аспектів і найбільш істотних показників діяльності головних гравців ринку, а саме: ефективність роботи, частка на ринку, концентрація тощо. З цих позицій конкурентоспроможність ринку послуг оцінюється через показники ефективності та сукупні показники діяльності постачальників послуг, ступеня відкритості ринку, кількості гравців на ринку, ефективності використання ресурсів, міри впливу ринку на формування ВВП, рівня конкуренції постачальників, розподілу послуг серед гравців [2, с. 133].

У наукових працях проблема конкуренції банків розглядається переважно в контексті результатів діяльності окремих груп банків. Відповідний науковий пошук базується на визначенні показників концентрації банків і Герфіндала – Гіршмана (які наводяться у звітах НБУ), серед яких можна назвати дослідження Д.М. Гладких [3], Г.Т. Карчевої [4], Н.І. Корецької [5], Н.В. Радової [6], В.Л. Рашкован [7], присвячені питанням концентрації банківської системи. За винятком останньої публікації, у більшості досліджень поза увагою залишається порівняння українського ринку банківських послуг з ринками інших країн і не здійснюється комплексний інтегральний аналіз конкурентоспроможності всього ринку. Наскільки нам відомо, лише одна вітчизняна розробка пропонує комплексний аналіз конкурентоспроможності саме ринку послуг (на основі 15 показників) [2, с. 185]. Дотепер названий підхід для ринку банківських послуг України дослідниками не застосовується повністю і тому є актуальним завданням; лише окремі етапи методології в частині економіко-правового аналізу і фактора масштабу дістали відображення в публікаціях НБУ ** та науковців [1; 8; 9; 10].

У нашій попередній праці [1] ми розробили нову уніфіковану методику комплексного оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг. Перший блок методології охоплює такі пункти аналізу ринку: територіальні межі, місткість і масштаби, щільність і компактність банків та філій, відкритість ринку, місткість і важливість послуг, щільність доходів і послуг на ринку, бар'єри входу на ринок та виходу з нього, межі капіталізації банків, рівень розвитку інноваційних послуг. Дана публікація зосереджена на питаннях конкуренції гравців і являє собою другий блок методології, який охоплює такі пункти аналізу ринку: ефективність діяльності банків і використання ресурсів на ринку, ступінь монополізації ринку, рівень конкуренції банків, інтегральна оцінка конкурентоспроможності ринку банківських послуг, диспропорції та насичення ринку гравцями.

Отже, **мета статті** – розробити методологію комплексного оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України в частині визначення ефективності банківського бізнесу і конкуренції гравців – постачальників послуг на основі кількісного оцінювання показників і порівняння з ринками банківських послуг інших країн.

* Про захист економічної конкуренції : Закон України від 27.02.2001 р. № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

** Національний банк України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>

Методологія дослідження. Згідно з наведеним визначенням поняття “конкурентоспроможність ринку банківських послуг”, для виявлення ступеня переваги сукупності показників ринку банківських послуг України над сукупністю показників інших секторів вітчизняної економіки та відповідних ринків інших країн світу ми вводимо відносні показники: індекси перевищення капіталізації та концентрації, показник перевищення конкуренції. За таким підходом ми порівнюємо український ринок банківських послуг з відповідними ринками єврозони (ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі) та інших країн. Кількість населення в Україні становить 0,56% населення Землі *, тому для рівнозначного оцінювання ми обрали порівнянні країни єврозони і світу з кількістю населення, що варіюється в межах від 0,25% до 1% населення планети, та обрали валютою такого порівняння американський долар.

За узагальнену оцінку діяльності всіх банків на ринку відповідатиме показник інтегральної конкурентоспроможності. Досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів ринку банківських послуг відображено в показниках ефективності, концентрації, диспропорцій, індексі Герфіндала – Гіршмана.

Інформаційними джерелами для розрахунків слугували дані вітчизняного регулятора НБУ, офіційні звітні та статистичні дані центральних банків і уповноважених органів України та інших країн, дані наукових центрів і міжнародних банківських асоціацій, наукових праць різних авторів.

Для аналізу конкурентоспроможності банківської галузі можна використати два ключових підходи. Перший – “структурний” – реалізується в межах теорії індустріальної організації (Industrial Organization), є традиційним і базується на парадигмі “структура – поведінка – ефективність” (structure-conduct-performance hypothesis), яка використовує макроекономічні показники концентрації (наприклад, індекс Герфіндала – Гіршмана, Herfindahl-Hirschman Index) [11]. Другий – альтернативний “неструктурний” (під назвою H-statistic) – застосовується в межах теорії нової індустріальної організації (Modern Industrial Organization), є більш придатним для опису рівноважних станів і базується на використанні економетричних параметрів поведінкового рівняння, коли банк встановлює ціни та кількість послуг так, щоб максимізувати прибуток [12; 13]. Оскільки ринок банківських послуг України не перебуває в рівноважному стані, то подальше наше дослідження базуватиметься на традиційному підході з відповідними пропозиціями щодо його вдосконалення та адаптації для України.

Для повноти опису почнемо з огляду стану національного ринку і дамо макроекономічні дані про банківські установи України за допомогою показників: N – кількість банків (що мали ліцензію); ВВП – валовий внутрішній продукт України; A – активи всіх банків; BK – власний капітал банків; $ВД$ – валові доходи; $Д$ – доходи всіх банків на ринку за основною операційною діяльністю; $ВВ$ – валові витрати; $Пр$ – валовий прибуток; $СП$ – сплачені проценти (табл. 1). Наведені дані дають уявлення про стан українського ринку банківських послуг і результати діяльності за останні 10 років.

* Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2016 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.

Таблиця 1

Показники ринку банківських послуг України *

(млрд. грн.)

Рік	N (шт.)	ВВП	A	BK	ВД	Д	ВВ	Пр	СП (млн. грн.)
2006	169	544,2	340,2	42,6	41,52	30,26	31,39	10,14	16579
2007	173	720,7	599,4	69,6	67,73	50,84	52,22	15,51	28613
2008	182	948,1	926,1	119,3	122,53	88,37	87,86	34,67	50818
2009	179	914,7	880,3	115,2	143,00	121,10	181,45	-38,45	66590
2010	175	1082,6	942,1	143,0	136,85	113,33	149,88	-13,03	61409
2011	175	1302,1	1054,3	155,5	142,78	113,35	150,49	-7,71	59506
2012	176	1408,9	1127,2	169,3	150,45	119,28	145,55	4,90	68204
2013	179	1454,9	1278,1	192,6	168,89	132,34	167,45	1,44	80881
2014	163	1566,7	1290,2	148,1	210,20	154,10	263,17	-52,97	97171
2015	120	1979,5	1254,5	116,4	199,19	140,65	265,79	-66,60	96079
2016	100	2383,2	1256,3	123,8	190,69	140,53	350,08	-159,39	91638
2017	84	2982,9	1336,4	163,6	178,14	126,91	204,61	-26,47	72030

* Складено авторами за даними НБУ на кінець року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://bank.gov.ua>

Примітка: НБУ розрізняє активи платоспроможних банків та загальні активи банків; наведено загальні активи банків України.

Станом на 1 квітня 2018 р. на українському ринку працюють 82 банки, ще два — мають ліцензії (однак фактично не здійснюють банківську діяльність). Падіння кількості банків останніми роками вплинуло на активи і капітал банків, які зменшувалися після 2014 р., і лише наприкінці 2017 р. таке падіння припинилося. Загалом за 10 років активи і більшість показників мали тенденцію до зростання: валові витрати щороку збільшувались, а валовий дохід після 2013 р. зменшувався, що призвело до збитків.

У таблиці 1 дані наведено в національній валюті, проте доцільно було б оцінити реальну картину еволюції показників у міжнародних грошових одиницях (зокрема, у доларах). Відповідний аналіз виявив тренди: активи банків спочатку переважно зростали — з 67 млрд. дол. у 2006 р. до 138 млрд. дол. у 2012 р., а потім зменшилися до 85 млрд. дол. у 2015 р. й нині становлять близько 51 млрд. дол. Це означає, що капіталізація банків фактично не відбувалась, і на світовому рівні національний ринок банківських послуг за останні 10 років втратив переваги.

Для порівняння наводимо відповідні дані ринків банківських послуг вибірко-вих країн світу станом на 2017 р. (табл. 2).

Нині ведеться дискусія щодо необхідної кількості банків в Україні. Як видно з таблиці 2, у країнах, де спостерігається більша кількість банків, показники ринку є значно кращими. Для подальшого порівняння введемо *індекс перевищення капіталізації* (ІП(А)), який показує масштаби ринку, а саме: у скільки разів треба збільшити активи українських банків, щоб досягти рівня країни, з якою проводиться порівняння:

$$\text{ІП(А)} = A (\text{аналізована країна}) / A (\text{Україна}). \quad (1)$$

Дані таблиці 2 показують, що на світовому рівні та в межах єврозони український ринок істотно відстає за показниками: активами, кредитним і депозит-

ним портфелями. Заслугує на увагу те, що серед пострадянських країн казахстанський ринок банківських послуг є вдвічі меншим за кількістю населення і майже вдвічі випереджає український ринок за вказаними показниками. Серед країн з перехідною економікою найбільш привабливими орієнтирами для України є ринки Польщі й Туреччини: якщо частка національного банківського сектору у формуванні ВВП України є меншою за 50%, то в зазначених країнах вона перевищує 100%.

Таблиця 2

Індекс зростання і дані ринків банківських послуг країн світу *

(млрд. дол.)

Країна	% населення Землі	N (шт.)	ВВП	А	Кр	Дп	ІП(А)
Країни з розвинутою економікою							
Німеччина	1,09	778	3469	9198,2	5403,8	5492,9	179
Велика Британія	0,87	301	2629	11226,9	5205,7	4877,8	218
Франція	0,86	364	2463	9780,0	5358,4	4897,0	190
Італія	0,80	587	1851	4704,9	2913,1	2875,2	92
Іспанія	0,61	49	1233	3394,1	2021,2	2332,7	66
Канада	0,47	85	1529	2894,5	1905,2	1810,6	56
Австралія	0,34	70	1259	3134,9	1800,4	1407,9	61
Євразійські країни з перехідною економікою							
Туреччина	1,07	52	857	776,2	574,2	413	15
Україна	0,56	84	115	51,4	40,7	36,1	1
Польща	0,51	641	468	490,1	330,0	307,9	10
Узбекистан	0,43	27	67	24,5	14,7	11,6	0,5
Румунія	0,26	36	187	110,2	74,3	70,1	2
Казахстан	0,24	35	134	79,9	48,47	53,96	1,6

* Систематизовано і розраховано авторами за даними уповноважених органів країн у 2017 р. і відповідними курсами валют.

Аналіз індексу ІП показує, що для наближення за показниками до рівня Польщі й Туреччини необхідно збільшити капіталізацію і ринкову вартість банків не менш як у 10 разів, а до рівня Канади – у 56 разів, Німеччини – майже у 180 разів.

Отримавши перше уявлення про стан і масштаби українського ринку банківських послуг, перейдемо безпосередньо до аналізу головних показників конкурентоспроможності.

Ефективність. Ефективність характеризує взаємозв'язок результатів і витрат, що можна визначати через відношення економічного результату (доходу чи прибутку банків) до величини ресурсів (активів) або витрат на досягнення такого результату. Суть питання підвищення ефективності полягає у збільшенні економічних результатів на кожну одиницю витрат у процесі діяльності.

У найпростішому випадку показник економічної ефективності ведення банківського бізнесу (Е) можна визначити за формулою

$$E = \text{ВД} / \text{ВВ}, \text{ВД} \rightarrow \max, \text{ВВ} \rightarrow \min. \quad (2)$$

У конкурентоспроможному середовищі величина показника E має бути більшою за одиницю: $E > 1$. Банківський бізнес можна вважати високоефективним у випадку $E > 2$, а збитковим – якщо $E < 1$.

Критерій ефективності безпосередньо банківської діяльності (поряд з фінансовою та інвестиційною) ми оцінювали за допомогою показника дохідності активів банків E_d :

$$E_d = 100\% \cdot D / A. \quad (3)$$

Критерій ефективності банківської діяльності полягає у виконанні умови: $E_d \rightarrow \max$.

Іншим показником для аналізу економічної ефективності ринку було обрано найбільш вживаний у фінансовій літературі показник рентабельності активів банків ROA (return on assets):

$$ROA = 100\% \cdot \text{Пр} / A. \quad (4)$$

Критерій ефективності всього банківського сектору забезпечується за умов: $ROA \rightarrow \max$, $ROA > 0$. Серед двох ринків з різними значеннями показника ROA конкурентні переваги матиме той ринок, у якого більше значення показника ROA .

Інвестори розглядають ефективність використання банківського капіталу за допомогою показника рентабельності власного капіталу ROE (return on equity):

$$ROE = 100\% \cdot \text{Пр} / \text{ВК}. \quad (5)$$

Показник ROE можна визначати як для окремого банку (для порівняння банків між собою), так і для всього банківського сектору (для порівняння ринків різних країн). Більшість аналітиків вважають, що значення ROE понад 10% відповідає вигідним інвестиціям.

Розрахунки відповідних показників для України наведено в таблиці 3, вихідними даними слугували значення показників у таблиці 1.

Таблиця 3

Динаміка показників ефективності ринку банківських послуг України *

(%)

Рік	E	E_d	ROA	ROE
2006	1,322	0,889	0,298	23,803
2007	1,297	0,848	0,259	22,284
2008	1,395	0,954	0,374	29,061
2009	0,788	1,376	-0,437	-33,377
2010	0,913	1,203	-0,138	-9,112
2011	0,949	1,075	-0,073	-4,958
2012	1,034	1,058	0,043	2,894
2013	1,008	1,035	0,011	0,748
2014	0,798	1,194	-0,411	-35,766
2015	0,749	1,121	-0,531	-57,216
2016	0,544	1,106	-1,268	-128,74
2017	0,871	0,946	-0,198	-16,180

* Розраховано авторами за формулами (2), (3), (4) і даними НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Дані таблиці 3 свідчать, що в останнє десятиліття динаміка економічної ефективності банківського бізнесу була переважно спадною: у 2006 р. $E = 1,322$; у 2017 р. $E = 0,871$. Іншими словами, у 2017 р. лише 87,1% загальних витрат поставальників банківських послуг формували економічну вигоду у вигляді валового доходу. Крім того, після 2013 р. умова $E > 1$ не виконувалася, тобто діяльність більшості банків була збитковою.

Аналіз показника дохідності активів E_d виявив, що максимальна ефективність банківської діяльності у 2010 р. була з відповідним значенням показника $E_d = 1,376\%$, тобто близько 1,4% активів банків формували доходи за основною діяльністю. Після 2015 р. ефективність банківської діяльності зменшилась і нині становить близько 0,95%.

Аналіз рентабельності активів ROA встановив, по-перше, високу ефективність ринку банківських послуг у 2006–2008 рр. (у 2008 р. рентабельність була вищою, ніж в інші роки); по-друге, проблему від'ємної рентабельності після 2013 р. Щороку ситуація погіршувалась, і нині ефективність ринку банківських послуг є незадовільною.

Дані щодо ROE показують високу привабливість інвестицій у банківську галузь України до 2009 р. У подальшому рентабельність власного капіталу банків (який формується більшою мірою акціонерним капіталом) почала зменшуватись і стала від'ємною в останні роки, що пов'язано із закриттям багатьох проблемних банків і націоналізацією "ПриватБанку".

Порівняємо дані ринків банківських послуг вибіркового світу (табл. 4). Отже, в останні роки неефективними виявилися ринки банківських послуг України та Румунії. У 2017 р. ситуація на українському ринку погіршилась, а в інших країнах, навпаки, ринки банківських послуг стали інвестиційно більш привабливими одночасно із зростанням ефективності банківського бізнесу. Модельними орієнтирами для підвищення ефективності національного ринку банківських послуг можуть слугувати ринки таких країн, як Туреччина, Австралія, Канада та Узбекистан.

Таблиця 4

Ефективність банківського бізнесу для ринків країн світу *

(%)

Країна	<i>ROA</i>		<i>ROE</i>	
	2015 р.	2017 р.	2015 р.	2017 р.
Країни з розвинутою економікою				
Німеччина	0,33/0,09	0,19	1,69	2,92
Велика Британія	0,22	0,31	3,53	4,32
Франція	0,39	0,43	6,83	6,40
Італія	0,23	0,58	3,13	7,09
Іспанія	0,44	0,53	6,33	7,10
Канада	0,75	1,06	11,39	16,30
Австралія	0,80	1,13/0,9	13,90	17,28/14,2
Євразійські країни з перехідною економікою				
Туреччина	1,50	1,58	10,60	13,21

Закінчення таблиці

Україна	–0,53	–0,20	–57,22	–16,18
Польща	0,79/0,63	0,71	6,40	6,24
Узбекистан	1,47/2,02	2,11	15,25	17,10
Румунія	–0,27/–0,12	1,39	–1,21	12,66
Казахстан	0,56	1,37	15,96	12,10

* Систематизовано авторами згідно з даними уповноважених органів країн і даними сайтів: Federal reserve Bank of St. Louis / Fred Economic Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://fred.stlouis-fed.org/series/DDEI05AUA156NWDB>; Statistical Data Warehouse / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sdw.ecb.europa.eu/home.do>; Supervisory Banking Statistics / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html>; Global Financial Development Database / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development>.

Примітка: розділовий знак “/” показує дані з різних джерел інформації.

За даними Європейського центрального банку, для банків ЄС (за період з 1 січня 2017 р. по 30 червня 2018 р.) середнє значення показника рентабельності активів *ROA* становило близько 0,44%; середнє значення рентабельності капіталу *ROE* – майже 6,77% *. Показник *ROE* в банківському секторі США для аналогічного періоду оцінювався на рівні 9,75%. За даними Світового банку, світовий показник *ROE* оцінюється на рівні 10,23% **, а ефективність вітчизняного ринку банківських послуг є низькою і незадовільною.

Ступінь монополізації. У межах теорії індустріальної організації монополльне становище на ринку розраховується за допомогою питомої частки суб'єкта господарювання, яку ми визначали за доходами від основної операційної діяльності:

$$K_i = 100\% \cdot D_i / D, \quad (6)$$

де величина D_i – дохід одного (i -го за номером) банку за основною операційною діяльністю.

Залежно від наявної інформації можна використовувати формулу для частки гравця на ринку на базі активів:

$$K_i = 100\% \cdot A_i / A, \quad (7)$$

де A_i – активи одного (i -го за номером) банку.

Зазвичай використовують так званий коефіцієнт концентрації *CR*, який визначають шляхом додавання часток окремих найбільш успішних гравців на ринку, наприклад: $CR_2 = K_1 + K_2$ – для перших двох, CR_3 – для перших трьох, CR_4 – для чотирьох тощо.

Чинне антимонопольне законодавство України визначає критерії монополізації ринку, коли $CR_1 > 35\%$; $CR_3 > 50\%$; $CR_5 > 70\%$ ***. Законодавство оперує поняттям товару (який фактично може бути у формі продукту, послуги, активів чи

* Supervisory Banking Statistics / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html>.

** Global Financial Development Database / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development>.

*** Про захист економічної конкуренції : Закон України від 27.02.2001 р. № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

цінних паперів) і не пояснює, як саме необхідно розраховувати ринкову концентрацію (за активами, доходом чи, наприклад, обсягами кредитування для банків).

У працях українських дослідників пропонуються інші критерії щодо коефіцієнта концентрації та вважається, що ринок послуг є:

- рівномірно розподіленим і не концентрованим для $CR_4 \leq 10\%$;
- пропорційно розподіленим і концентрованим для $10\% < CR_4 \leq 30\%$;
- непропорційним і помірно концентрованим для $30\% < CR_4 \leq 60\%$;
- висококонцентрованим для $60\% < CR_4 \leq 80\%$ (державні регулюючі органи більшості країн світу розглядають такий ринок як монопольний);
- надмірно концентрованим для $80\% < CR_4 \leq 100\%$ [2, с. 185].

Проведені нами розрахунки коефіцієнтів концентрації на базі доходів та активів для українського ринку банківських послуг наведено в таблиці 5, дані якої свідчать, що тренди показників концентрації є подібними: зростання і зменшення одного корелює із зростанням і зменшенням іншого. До 2016 р. показники концентрації зростали і зменшувалися та були в межах державних норм монополізації. У 2016–2017 рр. ситуація значно погіршилась: у 2016 р. концентрація CR_3 наблизилася до 50%, а у 2017 р. було порушено законодавчі критерії монополізації ринку. Загальний тренд показників концентрації ринку за 10 років показав зростання для всіх значень CR_1 , CR_3 , CR_5 , тобто ступінь монополізації ринку зріс.

Таблиця 5

Показники концентрації українського ринку банківських послуг *

(%)

Рік	На базі доходів за формулою (6)				На базі активів за формулою (7)			
	CR_1	CR_3	CR_4	CR_5	CR_1	CR_3	CR_4	CR_5
2006	12,34	27,38	32,81	37,78	9,93	24,67	30,15	35,32
2007	11,88	26,31	31,42	36,23	9,38	23,08	28,19	33,06
2008	10,25	23,40	28,58	33,15	8,66	21,95	27,97	33,33
2009	11,83	24,79	30,47	36,13	9,78	23,08	29,22	34,49
2010	12,56	25,77	32,19	37,53	12,04	26,07	31,92	36,82
2011	14,81	28,77	34,76	38,94	13,76	27,90	32,77	36,59
2012	15,22	29,70	35,01	38,83	15,29	30,73	34,96	38,63
2013	16,81	32,34	36,75	40,16	16,78	32,26	36,59	39,99
2014	18,94	36,28	40,49	44,64	15,54	34,83	39,41	43,41
2015	22,86	45,33	49,74	53,97	21,12	45,08	49,40	53,53
2016	23,61	47,24	52,39	56,88	17,26	46,32	50,71	54,92
2017	18,15	44,01	49,56	54,95	26,21	53,97	58,24	62,46

* Розраховано авторами згідно із звітними даними банків на 31 грудня кожного року і даними НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

З позицій Антимонopolного законодавства України, у 2017 р. вітчизняний ринок банківських послуг був висококонцентрованим з проявами монополізації: у результаті останніх реформ у банківському секторі у 2017 р. на три найкращих банки за сумою доходів від операційної діяльності припадало майже 44% ринку, а за активами – близько 54%, що виходило за межі монополізації та потребувало уваги уповноважених органів. З позицій методології [2, с. 185] у 2017 р. україн-

ський ринок банківських послуг був за активами і доходами не пропорційним і помірно концентрованим.

Для порівняння ринкової концентрації в Україні з показниками в інших країнах введемо *індекс перевищення концентрації*, який визначатимемо як відношення CR_5 для України до відповідного показника CR_5 для іншої країни:

$$ІП(CR) = CR_5 (\text{Україна}) / CR_5 (\text{країна аналізу}). \quad (8)$$

$ІП(CR)$ показує, у скільки разів концентрація на українському ринку банківських послуг є більшою за відповідну концентрацію на ринку іншої країни. Ми наводимо значення концентрацій гравців на ринках банківських послуг інших країн і показник $ІП(CR)$ у таблиці 6.

Таблиця 6

**Показники концентрації та індекс перевищення
для ринків банківських послуг країн світу ***

(%)

Країна	CR_1	CR_5	$ІП (CR)$
Єврозона		47,7	1,3
ЄС		46,2	1,4
Країни з розвинутою економікою			
Німеччина	16,9	29,7	2,1
Велика Британія	17,5	36,9	1,7
Франція	18,7	45,4	1,4
Італія	19,5	43,4	1,4
Іспанія	23,6	63,7	1,0
Австралія	22,5	82,1	0,8
Канада	28,3	86,2	0,7
Країни з перехідною економікою			
Туреччина	13,1	57,2	1,1
Україна	26,2	62,5	1,0
Польща	15,8	47,5	1,3
Узбекистан	28,5	62,5	1,0
Румунія	15,8	59,4	1,1
Казахстан	20,1	57,8	1,1

* Систематизовано і розраховано авторами згідно з даними уповноважених органів країн та за активами банків у 2017 р.: Federal reserve Bank of St. Louis / Fred Economic Data [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fred.stlouisfed.org/series/DDEI05AUA156NWDB>; Statistical Data Warehouse / European Central Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://sdw.ecb.europa.eu/home.do>; Supervisory Banking Statistics / European Central Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.banking-supervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html>; Global Financial Development Database / The World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development>.

Дані таблиці 6 свідчать, що на міжнародному рівні показники концентрації вітчизняного ринку банківських послуг є завищеними: у 2,1 раза — порівняно з Німеччиною, в 1,4 раза — порівняно з Італією та Францією, в 1,3 раза — порівняно з Польщею. У цілому для нормалізації ситуації до рівня країн ЄС необхідно зменшити концентрацію CR_5 приблизно в 1,4 раза. Водночас аналіз виявив, що у

світі є порівнянні країни з розвинутою економікою, де концентрація ринку також висока, – Австралія, Канада (географічно відокремлені).

Конкуренція. Останнім часом в Україні для кількісних оцінок боротьби банків за найвигідніші умови збуту послуг і прибутки почали використовувати індекс Герфіндаля – Гіршмана (також відомий як індекс Херфіндаля – Хіршмана, Herfindahl-Hirschman index, full information index, *HHI*) [2, с. 137; 7, с. 12]. Загальна формула розрахунку має вигляд:

$$HHI = \sum_{i=1}^N K_i^2. \quad (9)$$

Наприклад, для $N = 4$ отримаємо: $HHI = K_1^2 + K_2^2 + K_3^2 + K_4^2$.

Мінімум індексу Герфіндаля – Гіршмана досягається тоді, коли компанії – постачальники послуг мають однакову частку на ринку: $HHI_{\min} = 10000 / N$.

Українське законодавство не дає чітких критеріїв для цього показника. Рекомендації НБУ стосовно даного індексу призводять до плутанини, оскільки поняття концентрації є більш доцільним для характеристик монополізації та показника концентрації *CR*. Публікації українських авторів спираються переважно на антимонопольне законодавство США 1994 р., хоча у 2010 р. були запроваджені нові вимоги американських монопольних законів, а у 2004 р. критерії оцінки конкуренції в ЄС також зазнали змін (табл. 7). Українські дослідники визначили дещо інші критерії для ринків з більш як кількома десятками конкуруючих гравців [2, с. 185]. Оскільки в Україні функціонують близько 80 банків, то ми використаємо цей підхід для аналізу конкуренції. Для малої кількості гравців на ринку необхідно уточнити критерії.

Таблиця 7

Антимонопольне законодавство країн світу і підходи стосовно *HHI* *

Країна / Автор	Пояснення вимог для показника <i>HHI</i>
Україна	Не дає чітких критеріїв
США (1994 р., закон втратив чинність)	Ринок є низькоконцентрованим при $HHI < 1000$
	Ринок є помірно концентрованим при $1000 < HHI < 1800$
	Ринок є висококонцентрованим при $HHI \geq 1800$
США (2010 р., чинний закон)	Ринок є низькоконцентрованим при $HHI < 1500$
	Ринок є помірно концентрованим при $1500 < HHI < 2500$
	Ринок є висококонцентрованим при $HHI \geq 2500$
Єврозона (2004 р., чинне законодавство)	Конкуренція є високою при $HHI < 1000$
	Ринок є помірно концентрованим при $1000 < HHI < 2000$
	Ринок є висококонцентрованим при $HHI \geq 2000$
Підхід групи Л.В. Шірінян (2012 р.)	Конкуренція є найкращою (досконалою) з рівномірним розподілом послуг при $HHI \leq 100$
	Конкуренція є високою (ефективною) з пропорційно розподіленим ринком при $100 < HHI \leq 1000$
	Конкуренція є невисокою (слабкою), або монополістичною, при $1000 < HHI \leq 2000$
	Конкуренція є нерозвинутою, або олігополією, при $2000 < HHI \leq 5000$
	Конкуренція відсутня при $5000 < HHI \leq 10000$

* Складено авторами на основі систематизації публікацій [2; 7; 13] і міжнародних норм: Про захист економічної конкуренції : Закон України від 27.02.2001 р. № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>; Horizontal Merger Guidelines / U.S. Department of Justice and

the Federal Trade Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010>; Horizontal Merger Guidelines / U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-0>; Guidelines on the assessment of horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2004:031:0005:0018:EN:PDF>.

Для подальшого аналізу індекс Герфіндаля – Гіршмана, який знайдено як суму квадратів часток активів окремих банків у загальному обсягу активів на ринку, позначимо як HHI_A . Аналогічно індекс HHI_D визначатимемо через частку доходів банків від основної операційної діяльності. Дані підтверджують високу кореляцію між показниками HHI_D і HHI_A (з показником парної кореляції 0,91), що дає змогу використовувати будь-який показник з двох.

Розрахунки індексу HHI за останні роки наведено в таблиці 8. За її даними, конкуренція на ринку банківських послуг була спочатку високою з тенденцією до поступового послаблення в останні роки: загальний тренд індексу Герфіндаля – Гіршмана є зростаючим. Такий результат збігається з висновками іншої праці [7, с. 30] і річними звітами НБУ. Після 2014 р. на ринку банківських послуг в Україні чітко проявилася стадія прискореного падіння конкуренції. Вплив таких змін може негативно позначитися на ринку, оскільки фактично відбувається погіршення саморегулювання ринку банківських послуг при формуванні ринкових відносин. Крім того, в умовах прагнення України до інтеграції з європейським економічним простором виникають загрози швидкого охоплення ринку новими іноземними гравцями. З позиції державного регулювання за таких умов доцільною є можливість застосування стратегії дозованого допуску іноземного капіталу в банківський сектор.

Таблиця 8

Показники конкуренції банків на ринку України *

Рік	N	HHI_{min}	HHI_D	HHI_A
2006	169	60	370	346
2007	173	58	346	339
2008	182	55	348	351
2009	179	56	421	373
2010	175	57	428	405
2011	175	57	472	423
2012	176	57	472	467
2013	179	56	520	514
2014	163	62	633	563
2015	120	83	916	867
2016	100	100	972	857
2017	84	119	841	1188

* Розраховано авторами на основі фінансової звітності й даних усіх діючих банків в Україні і за даними НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

З позицій антимонопольного законодавства країн Єврозони можна резюмувати, що у 2017 р. вітчизняний ринок банківських послуг став помірно концентрованим. Конкуренція, за методологією [2, с. 185], є невисокою або слабкою.

Для визначення ступеня готовності українських банків до економічної боротьби на міжнародному рівні введемо **показник перевищення індексу Герфіндаля – Гіршмана**, який визначатимемо як відношення величини HHI_A для України до відповідного показника HHI_A для іншої країни:

$$ІП(HHI) = HHI_A (\text{Україна}) / HHI_A (\text{країна аналізу}). \quad (10)$$

$ІП(HHI)$ показує, у скільки разів банківська конкуренція на українському ринку є меншою за відповідну конкуренцію на ринку іншої країни. Для порівняння результатів у таблиці 9 ми навели значення індексу Герфіндаля – Гіршмана на ринках банківських послуг інших країн.

Таблиця 9

Дані щодо індексу Герфіндаля – Гіршмана по країнах *

Країна	HHI_A	$ІП(HHI)$
Євросона	697	1,7
ЄС	661	1,8
Країни з розвинутою економікою		
Німеччина	250	4,8
Велика Британія	453	2,6
Франція	574	2,1
Італія	519	2,3
Іспанія	965	1,2
Канада	1304	0,9
Австралія	1400 **	0,8
Країни з перехідною економікою		
Туреччина	1010	1,2
Україна	1188	1
Польща	645	1,8
Узбекистан	1406	0,8
Румунія	910	1,3
Казахстан	964	1,2

* Систематизовано і розраховано авторами за даними Світового банку, Європейського центрального банку та уповноважених органів країн для 2017 р.: Federal reserve Bank of St. Louis / Fred Economic Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://fred.stlouisfed.org/series/DDEI05AUA156NWDB>; Statistical Data Warehouse / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sdw.ecb.europa.eu/home.do>; Supervisory Banking Statistics / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html>; Global Financial Development Database / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development>.

** Розраховано авторами для 2017 р. за даними для 2010 р. і зростаючого тренду HHI .

Аналіз таблиці 9 виявив, що у країнах з розвинутою економікою банківська конкуренція є значно вищою порівняно із суперництвом українських банків на національному ринку (винятком є дві територіально відокремлені країни: Австралія і Канада). Показник перевищення індексу Герфіндаля – Гіршмана в Україні переважно є більшим за одиницю і порівняно з країнами ЄС становить майже 2. Таким чином, для забезпечення конкурентоспроможності українського ринку банківських послуг виникає потреба у зменшенні вдвічі такого показника.

Інтегральна конкурентоспроможність. Відображення поняття конкурентоспроможності ринку набуває сенсу за умови наявності на ринку сукупності конкуруючих суб'єктів, які формують наведені показники концентрації ринку і конкуренції. З цих позицій можна використати узагальнений показник інтегральної конкурентоспроможності для ринку з понад 50 гравцями (табл. 10).

$$IC = \sqrt{CR_4 \cdot HHI}. \quad (11)$$

Чим менше значення показника IC , тим вищою є конкурентоспроможність ринку. Для рівномірно розподіленого ринку мінімальне значення цього показника становить: $IC_{\min} = 2000 / N$ [2, с. 183].

Таблиця 10

Критерії інтегральної конкурентоспроможності ринку *

Критерій	Якісна оцінка	Пояснення конкурентоспроможності
$IC < 30$	“Відмінно”	Найвища та оптимальна для рівномірного розподілу послуг
$30 < IC \leq 180$	“Добре”	Висока для випадку пропорційно розподіленого ринку
$180 < IC \leq 350$	“Задовільно”	Невисока з нерівномірно розподіленим ринком
$350 < IC \leq 650$	“Незадовільно”	Слабка і відповідає умовам монопольної конкуренції з високим рівнем монополізації ринку
$650 < IC \leq 1000$	“Негативно”	Мінімальна і відповідає монопольному становищу

* Складено авторами за [2, с. 185].

Розрахунок показника IC за наявними статистичними даними дає результати, наведені в таблиці 11 (IC_D за доходами на основі формули (6) та IC_A за активами на основі формули (7)).

Таблиця 11

Показники інтегральної конкурентоспроможності українського ринку банківських послуг *

Рік	N	$IC_{\min}$	На базі доходів банків			На базі активів банків		
			CR_4	HHI_D	IC_D	CR_4	HHI_A	IC_A
2006	169	11,8	32,81	370	110,2	30,15	346	102,1
2007	173	11,6	31,42	346	104,3	28,19	339	97,8
2008	182	11,0	28,58	348	99,7	27,97	351	99,1
2009	179	11,1	30,47	421	113,3	29,22	373	104,4
2010	175	11,4	32,19	428	117,4	31,92	405	113,7
2011	175	11,4	34,76	472	128,1	32,77	423	117,7
2012	176	11,4	35,01	472	128,5	34,96	467	127,8
2013	179	11,1	36,75	520	138,2	36,59	514	137,1
2014	163	12,3	40,49	633	160,1	39,41	563	149,0
2015	120	16,7	49,74	916	213,5	49,40	867	207,0
2016	100	20	52,39	972	225,7	50,71	857	208,5
2017	84	23,8	49,56	841	204,2	58,24	1188	263,0

* Розраховано авторами за даними таблиць 5 і 8.

Дані таблиці 11 підтверджують попередні результати і свідчать про зміни, які відбулися в останні роки: після 2014 р. має місце перехід з рівня високої конкурентоспроможності (з оцінкою “добре”) на рівень невисокої конкурентоспромож-

ності (з оцінкою “задовільно”) і нерівномірно розподіленого ринку, що характеризує негативні макроекономічні тенденції банківського сектору України.

Показник диспропорцій. Одночасна діяльність різних банків на одному і тому самому ринку може приводити до насичення останнього гравцями і диспропорцій у розподілі банківських послуг. У межах нашого підходу пропонуються відповідні показники диспропорцій, які можна визначати за кількістю гравців або за індексом Герфіндала – Гіршмана.

По-перше, можна розрахувати ступінь нерівномірного розподілу ринку за показником конкуренції HHI :

$$\varepsilon_{HHI} = [HHI - HHI_{\min}] / HHI_{\min}, \quad (12)$$

де $HHI_{\min}$ – мінімальне значення, яке розраховується за формулою $HHI_{\min} = 10000 / N$ і відповідає рівномірному розподілу (для фактичної кількості банків N), а HHI є фактичним значенням на ринку. Чим меншим є значення показника ε_{HHI} , тим кращою є конкуренція і менше диспропорцій у наданні банківських послуг.

По-друге, можна деталізувати ступінь нерівномірного розподілу за кількістю банків на ринку:

$$\varepsilon_{HHI} = (N - N_{opt}) / N_{opt}. \quad (13)$$

Він є відносним відхиленням фактичної кількості банків N від оптимального значення N_{opt} , яке відповідає рівномірному розподілу гравців на ринку (для фактичного значення показника HHI) і визначається як:

$$N_{opt} = 10000 / HHI. \quad (14)$$

Проста математика показує, що вирази (12) і (13) є ідентичними: $HHI = N$. Отже, чим меншим є значення показника N , тим кращим буде результат для ринку, диспропорцій стане менше і ринок рівномірніше розподілиться серед поставальників.

Дані українського ринку банківських послуг за останні роки дають змогу визначити динаміку ступеня нерівномірного розподілу ринку (табл. 12). Проведені розрахунки виявляють відхилення від рівномірного розподілу послуг: за останні 10 років диспропорції в банківському секторі зростали від $N = 5,3$ у 2006 р. до $N = 9,9$ у 2015 р., лише у 2017 р. відбулося зменшення нерівномірності розподілу послуг до величини $\varepsilon_N = 6$ разів.

Таблиця 12

Показники диспропорцій розподілу банківських послуг на ринку *

Рік	N	$HHI_{\min}$	HHI_D	N_{opt}	$\varepsilon_{HHI} = \varepsilon_N$
2006	169	60	370	27	5,3
2007	173	58	346	29	5,0
2008	182	55	348	29	5,3
2009	179	56	421	24	6,5
2010	175	57	428	23	6,6
2011	175	57	472	21	7,3
2012	176	57	472	21	7,4
2013	179	56	520	19	8,4
2014	163	62	633	16	9,2

Закінчення таблиці

2015	120	83	916	11	9,9
2016	100	100	972	10	9,0
2017	84	119	841	12	6,0

* Розраховано авторами на основі фінансової звітності й даних усіх діючих українських банків і НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Порівняємо одержані результати щодо диспропорцій гравців у банківському секторі з відповідними показниками ринків банківських послуг інших країн за останні роки (табл. 13). Дані свідчать, що на міжнародному рівні існують країни, які мають значно більші диспропорції гравців у банківському бізнесі, ніж Україна. Переважно це країни з великою кількістю постачальників банківських послуг: Італія, Франція, Німеччина, Польща.

Рівномірність розподілу послуг досягається одночасним зменшенням показника Герфіндала – Гіршмана і кількості гравців на ринку.

Таблиця 13

Показники нерівномірності розподілу послуг на ринках банківських послуг країн світу *

Країна	N	$HHI_{\min}$	HHI_A	N_{opt}	$\varepsilon_{HHI} = \varepsilon_N$
Країни з розвинутою економікою					
Німеччина	778	12,9	250	40	18,4
Велика Британія	301	33,2	453	22	12,6
Франція	364	27,5	574	18	19,9
Італія	587	17,0	519	17	29,5
Іспанія	49	204,1	965	11	3,7
Канада	85	117,6	1304	8	9,6
Австралія	70	142,9	1400 **	7	9,0
Країни з перехідною економікою					
Туреччина	52	192,3	1010	10	4,3
Україна	84	119,0	1188	9	9,0
Польща	641	15,6	645	16	40,3
Узбекистан	27	370,4	1406	8	3,8
Румунія	36	277,8	910	11	2,3
Казахстан	35	285,7	964	11	2,4

* Систематизовано і розраховано авторами за даними Світового банку, Європейського центрального банку та уповноважених органів країн для 2017 р.: Federal reserve Bank of St. Louis / Fred Economic Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://fred.stlouisfed.org/series/DDEI05AUA156NWDB>; Statistical Data Warehouse / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sdw.ecb.europa.eu/home.do>; Supervisory Banking Statistics / European Central Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/statistics/html/index.en.html>; Global Financial Development Database / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/global-financial-development>; [14; 15].

** Оцінено авторами для 2017 р. за даними для 2010 р. і зростаючим трендом HHI .

Висновки

Запропоновано нову методологію комплексного оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України, яка відображає результат і досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів такого ринку і визначає ступінь переваги сукупності показників ринку банківських послуг України над сукупністю показників інших секторів економіки країни і відповідних ринків інших країн світу.

Проведене дослідження дало змогу виявити тенденції та отримати для України такі висновки і результати:

1) зменшення кількості банків в останні роки вплинуло на активи і капітал банків, які після 2014 р. зменшувались, і лише у 2017 р. таке падіння припинилося; за 10 років розміри активів банків з 67 млрд. дол. у 2006 р. знизилися до 50 млрд. дол. у 2017 р., що характеризує втрату переваг на світовому рівні;

2) на світовому рівні та в межах єврозони український ринок істотно відстає за показниками; у країнах, де спостерігається більша кількість банків, показники ринку і фінансові результати є значно кращими;

3) серед країн з перехідною економікою найбільш привабливими орієнтирами для України є ринки Польщі й Туреччини, де частка національного банківського сектору у формуванні ВВП перевищує 100%; для наближення до їх показників необхідно збільшити капіталізацію і ринкову вартість банків не менш як у 10 разів, до рівня Канади — у 56 разів, Німеччини — майже у 180 разів;

4) в останнє десятиліття динаміка економічної ефективності банківського бізнесу в Україні була переважно спадною, а після 2013 р. — здебільшого збитковою: у 2017 р. лише 87,1% загальних витрат формували валовий дохід;

5) рентабельність банківських активів в Україні була високою у 2006–2008 рр. (найвищою — у 2008 р.), а у 2014–2017 рр. — від'ємною;

6) на міжнародному рівні в останні роки неефективними виявляються ринки банківських послуг України та Румунії, а модельними орієнтирами можуть слугувати результативні ринки банківських послуг таких країн, як Туреччина, Австралія, Канада та Узбекистан;

7) тренди показників концентрації на вітчизняному ринку банківських послуг були зростаючими і до 2016 р. в межах державних норм монополізації; у 2017 р. були порушені законодавчі критерії монополізації, а сам ринок став непропорційно поділений серед постачальників послуг і помірно концентрованим;

8) показники концентрації українського ринку банківських послуг є завищеними у 2,1 раза порівняно з Німеччиною, в 1,4 раза — порівняно з Італією та Францією, в 1,3 раза — порівняно з Польщею; для нормалізації ситуації доцільно зменшити концентрацію CR_5 приблизно в 1,4 раза;

9) загальний тренд індексу Герфіндала — Гіршмана для ринку банківських послуг України є зростаючим, після 2014 р. виявлено стадію прискореного падіння конкуренції, яка нині є невисокою або слабкою (це погіршує саморегулювання ринку і збільшує загрози швидкого охоплення ринку новими іноземними гравцями);

10) у країнах з розвинутою економікою банківська конкуренція є значно вищою порівняно із суперництвом українських банків на національному ринку: перевищення індексу Герфіндала — Гіршмана у нас порівняно з країнами ЄС становить майже 2 рази;

11) інтегральна конкурентоспроможність ринку банківських послуг України характеризується переходом з високого рівня до 2014 р. (з оцінкою “добре”) до невисокого рівня після 2014 р. (з оцінкою “задовільно”) за умов нерівномірно розподіленого ринку, що характеризує негативні макроекономічні тенденції банківського сектору України;

12) виявлено диспропорції в національному банківському секторі, а саме: відхилення від рівномірного розподілу послуг за останні 10 років, лише у 2017 р. відбулося зменшення нерівномірності розподілу послуг у зв'язку із зменшенням кількості банків;

13) на міжнародному рівні існують країни, що мають значно більші диспропорції гравців у банківському бізнесі, ніж в Україні: переважно це країни з великою кількістю постачальників банківських послуг — Італія, Франція, Німеччина, Польща.

Подальші дослідження слід спрямувати на виявлення закономірностей і функціональних залежностей між показниками вітчизняного ринку банківських послуг за допомогою кореляційно-регресійного аналізу і відповідних гіпотез стосовно ефективності діяльності банків.

Запропоновану методологію можна реалізувати в регіональному розрізі для дослідження сегментів ринку банківських послуг і виявлення впливу конкурентів — інших фінансових посередників та інституцій, які в сучасних умовах цифровізації платіжно-розрахункових послуг значно послаблюють конкурентні позиції банків.

Список використаної літератури

1. Шірінян А.С., Шірінян Л.В. Конкурентоспроможність ринку банківських послуг України: фактор масштабу // Економіка України. — 2019. — № 2. — С. 37–48; № 3. — С. 35–51.
2. Шірінян Л.В. Фінансове регулювання страхового ринку України: проблеми теорії та практики : моногр. — К. : Центр учбової літератури, 2014. — 458 с.
3. Гладких Д. Умови конкуренції на українському ринку банківських послуг // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 9. — С. 9–13.
4. Карчева Г.Т., Смовженко Т.С., Міщенко В.І. та ін. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : моногр. ; [за заг. ред. Г. Т. Карчевої]. — К. : ДВНЗ “Університет банківської справи”, 2016. — 279 с.
5. Корецька Н.І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування // Економічний форум. — 2014. — № 1. — С. 196–204.
6. Радова Н.В. Передумови забезпечення конкурентоспроможності банків України // Економіка і Суспільство. — 2017. — № 8. — С. 659–665.
7. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти // Вісник Національного банку України. — 2015. — № 234. — С. 6–38.
8. Koch S., Schneider S., Schneider R., Schröck G. Basel “IV”: What’s next for banks? Implications of intermediate results of new regulatory rules for European banks. — McKinsey & Company, 2017. — 27 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insig>

<https://basel%20iv%20whats%20next%20for%20european%20banks/basel-iv-whats-next-for-banks.ashx>.

9. Хоружий Д. Сучасні тенденції впровадження положень Базеля III // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 4. – С. 60–65.

10. Шірінян Л.В., Шірінян А.С. Методологія комплексної оцінки відкритості ринків банківських і страхових послуг України // Економіка України. – 2017. – № 12. – С. 55–60.

11. Claessens S., Laeven L. What drives bank competition? Some international evidence // Journal of Money, Credit and Banking. – 2004. – Vol. 36. – № 3. – P. 563–583.

12. Panzar J.C., Rosse J.N. Testing for “Monopoly” Equilibrium // Journal of Industrial Economics. – 1987. – Vol. 35. – № 4. – P. 443–456.

13. Shaffer S. Conduct in a banking monopoly // Review of Industrial Organization. – 2002. – Vol. 20. – Iss. 3. – P. 221–238.

14. U-Din S., Tripe D., Kabir M.H. Market competition and bank efficiency: a post GFC assessment of Australia and New Zealand // SSRN. – 2017. – August 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3021357.

15. Koc Y., Celik S., Arslan S. Market structure and effects of the banking sector // PressAcademia Procedia – 2017. – Vol. 3. – P. 143–152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doi.org/10.17261/Pressacademia2017.400>.

References

1. Shirinyan A.S., Shirinyan L.V. *Konkurentospromozhnist' rynku bankivs'kykh posluh Ukrainy: factor masshtabu* [Competitiveness of Ukraine's banking services market: scale factor]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2019, No. 2, pp. 37–48; No. 3, pp. 35–51 [in Ukrainian].

2. Shirinyan L.V. *Finansove Rehulyuvannya Strakhovoho Rynku Ukrainy: Problemy Teorii ta Praktyky* [Financial Regulation of Ukraine's Insurance Market: Problems of Theory and Practice]. Kyiv, PH “Textbooks Center”, 2014 [in Ukrainian].

3. Gladkykh D. *Umovy konkurentsii na ukrains'komu rynku bankivs'kykh posluh* [Competition condition in Ukraine's banking services market]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine*, 2012, № 9, pp. 9–13 [in Ukrainian].

4. Karcheva G.T., Smovzhenko T.S., Mishchenko V.I. et al. *Efektivnist' ta Konkurentospromozhnist' Bankivs'koi Systemy Ukrainy* [Efficiency and Competitiveness of Ukraine's Banking System]. G.T. Karcheva (Ed.). Kyiv, Banking University, 2016 [in Ukrainian].

5. Korets'ka N.I. *Protses kontsentratsii rynku bankivs'kykh posluh Ukrainy: otsinka ta stratehii pozytsionuvannya* [Process of concentration of the banking services market in Ukraine: assessment and positioning strategies]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, 2014, No. 1, pp. 196–204 [in Ukrainian].

6. Radova N.V. *Peredumovy zabezpechennya konkurentospromozhnosti bankiv Ukrainy* [Background ensure the competitiveness of Ukrainian banks]. *Ekonomika i Suspil'stvo – Economy and Society*, 2017, No. 8, pp. 659–665 [in Ukrainian].

7. Rashkovan V., Kornilyuk P. *Kontsentratsiya bankivs'koi systemy Ukrainy: mify ta fakty* [Concentration of the banking system of Ukraine: myths and facts]. *Visnyk*

Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine, 2015, No. 234, pp. 6–38 [in Ukrainian].

8. Koch S., Schneider S., Schneider R., Schröck G. Basel “IV”: What’s next for banks? Implications of intermediate results of new regulatory rules for European banks. McKinsey & Company, 2017, available at: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insights/basel%20iv%20whats%20next%20for%20european%20banks/basel-iv-whats-next-for-banks.ashx>.

9. Khoruzhyi D. *Suchasni tendentsii vprovadzhennya polozhen' Bazelya III* [Contemporary trends in the implementation of the Basel III]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 60–65 [in Ukrainian].

10. Shirinyan L.V., Shirinyan A.S. *Metodolohiya kompleksnoi otsinky vidkrytosti rynkiv bankiv'skykh i strakhovykh posluh Ukrainy* [Methodology for a comprehensive assessment of a market openness of the banking and insurance services in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 12, pp. 55–60 [in Ukrainian].

11. Claessens S., Laeven L. What drives bank competition? Some international evidence. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 2004, Vol. 36, No. 3, pp. 563–583.

12. Panzar J.C., Rosse J.N. Testing for “Monopoly” Equilibrium. *Journal of Industrial Economics*, 1987, Vol. 35, No. 4, pp. 443–456.

13. Shaffer S. Conduct in a banking monopoly. *Review of Industrial Organization*, 2002, Vol. 20, Iss. 3, pp. 221–238.

14. U-Din S., Tripe D., Kabir M.H. Market competition and bank efficiency: a post GFC assessment of Australia and New Zealand. SSRN, August 18, 2017, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3021357.

15. Koc Y., Celik S., Arslan S. Market structure and effects of the banking sector. *PressAcademia Procedia*, 2017, Vol. 3, pp. 143–152, available at: <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.400>.

*Стаття надійшла до редакції 7 вересня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on September 7, 2018.*
